

EL PATRIMONI
HISTÒRICO-
INDUSTRIAL
DE TÀRREGA.
UNA PROPOSTA
D'ANÀLISI^(*)

*Per Roger Costa i Solé i
Carles García i Hermsilla*

15

Està generalment acceptat que els elements del patrimoni industrial confereixen part de la personalitat de les contrades on s'han originat. Per una banda, són fruit d'un fenòmen històric particular –la industrialització– que ha influït decisivament en la configuració de la personalitat del grup i que, per tant, mereixen ser estudiats des d'aquest punt de vista; per l'altra, la tecnologia i les edificacions –la part material, doncs– són testimonis vivents d'aquest procés.

Amb aquest article volem desvetllar l'interés que permeti dur a terme una valoració del patrimoni històric industrial targarí a través de la seva identificació i descripció el qual, finalment, ha de permetre una revisió del paper que la indústria ha tingut en el desenvolupament econòmic i social de la ciutat. Aquest projecte no fa altra cosa que recollir el caràcter reivindicatiu de l'arqueologia industrial tal i com ha estat definit, amb l'esperit d'esdevenir, per tant, un primer pas cap a la sensibilització ciutadana respecte el valor històric del patrimoni industrial i ha de possibilitar la protecció futura dels elements que avui conformen la nostra herència col·lectiva i la nostra identitat com a poble.

Arqueologia industrial i patrimoni

La relativa novetat de l'arqueologia industrial com a disciplina independent no ha permès encara una definició comunament acceptada sobre quin és el seu àmbit d'estudi. L'historiador Àngel Calvo creu que el debat, ara per ara, se centra entorn del nom i entorn dels límits cronològics:

Respecte la primera qüestió, els especialistes es divideixen entre els defensors del terme més usual d'arqueologia industrial i els que s'inclinen pels de "problemàtica de la protecció del patrimoni industrial" o, fins i tot, "antropologia de la civilització industrial". El problema dels límits cronològics sembla de més gran envergadura. Circumscriure la disciplina a la Revolució Industrial planteja immediatament el problema de la diversitat de models i de l'especificitat de cadascun d'ells.¹

Xavier Barral i Altet ha definit el terme *arqueologia industrial* com *l'estudi de les transformacions tècniques i dels materials relatius a la industrialització*.² Tanmateix, aquesta disciplina té poc o cap sentit si no es veu englobada en el conjunt de les ciències socials, especialment entre els estudis d'Història. Des d'aquest punt de vista, doncs, les restes d'arqueologia industrial o patrimoni industrial no són més que empremtes que testimonien l'existència passada d'uns fenòmens els quals –es presumeix– no es repetiran. Aquesta disciplina, doncs, reclama l'atenció sobre certs processos històrics que corren el perill de caure en l'oblit de la memòria col·lectiva.

* Aquest article és una síntesi, amb algunes aportacions noves, de l'estudi sobre el patrimoni industrial targarí confeccionat per a l'Excm. Ajuntament de Tàrraga a proposta de la seva Regidoria de Cultura.

La indústria a Tàrrrega des del segle XVIII

Els segles XVIII i XIX

Tàrrrega ha estat definida tradicionalment com a ciutat cruïlla, centre d'un hinterland rural, fet pel qual el seu paper com a plaça comercial i de serveis ha estat àmpliament reconegut. La seva faceta industrial, però, s'ha negligit, degut entre altres raons a la llunyania respecte als clàssics nuclis manufacturadors catalans. La realitat, però, és que l'economia targarina sempre ha estat diversa, i en molts moments d'una vitalitat extrema.³ El gran protagonista d'aquest procés de desenvolupament i creixement econòmic que arrenca del segle XVIII i es transforma durant el XIX fou, com és sabut, la indústria. Les principals indústries targarines del segle XVIII estan relacionades amb la transformació de productes agrícoles: molins d'oli, molins fariners i instal·lacions destinades a l'elaboració i transport del vi. Nogensmenys, fins i tot en aquests moments inicials del procés d'industrialització trobem altres tipus d'activitats industrials: una fàbrica d'espelmes, una de cintes de fil i cotó que l'any 1778 comptava amb dotze telers, i una sucursal de la Companyia de Filats i Cotó de Barcelona, d'existència efímera.⁴ Aquests exemples demostren que també Tàrrrega seguia els ritmes generals de l'economia catalana, caracteritzats per l'explotació intensiva dels productes de la *trilogia mediterrània* principalment durant el segle XVIII, i per l'extensió del sistema de fàbrica en el sector tèxtil durant el XIX.⁵

Del tombant de segle fins la guerra civil

Les capacitats de les societats del canvi del segle passat i de principis d'aquest per adaptar a la societat i posar en explotació econòmica les innovacions tecnològiques que constantment van apareixent és molt gran. Aquesta capacitat és més gran com més a prop es troba dels centres d'innovació, països com els Estats Units, Alemanya i Gran Bretanya. Espanya i, especialment, Catalunya, adapten aquestes innovacions a gran ritme però endarrerides en relació als països pioners. La capacitat catalana per adaptar aquestes innovacions en gran part es deu al capital d'empreses internacionals. Cal recordar en aquest sentit el paper de "La Canadiense" en el procés d'electrificació, o el de les companyies de telèfons amb capital internacional que ràpidament invertiran en la creació i explotació a Espanya de les xarxes telefòniques. Tàrrrega, vist des de la perspectiva que donen els esdeveniments internacionals i nacionals, es troba en una tercera velocitat. Així, basant-se sobretot en el que succeïa a Barcelona, comença preocupar-se des de finals del segle passat per la seva modernització, tant en el camp de les comunicacions, com en el de les infraestructures urbanes, la indústria o la cultura.

Alguns casos són bons exemplificadors d'aquest procés. El 1890 el consistori targarí decideix iniciar les gestions que havien de permetre la instal·lació d'una xarxa telefònica amb alguns pobles circumdants. Fruit d'això, el 1891 s'aconsegueix el permís de l'Estat per a la instal·lació d'aquesta xarxa a canvi de l'absorció per part d'aquest de l'estació telegràfica municipal; recordem que tan sols havien passat quinze anys des de la invenció del telèfon als Estats Units. L'any 1896 s'instal·la la il·luminació elèctrica de la ciutat, i la mateixa empresa s'encarregarà també de la portada de l'aigua potable des del canal d'Urgell.⁶ Aquestes actuacions que impliquen l'ús de tecnologia moderna ens mostren de quina manera la capital de l'Urgell cada vegada més es troba integrada en xarxes econòmiques més àmplies.

També des de finals del segle XIX s'observa un interès creixent per la mecanització i modernització de la indústria privada. La instal·lació de motors moderns per part de les indústries targarines donarà origen a una sèrie documental de gran interès en l'actualitat per a tot el relatiu al desenvolupament de la indústria targarina: ens referim a les "Instàncies per la instal·lació de motors". Aquesta sèrie apareix el 1889 i té l'origen en un conflicte entre un industrial del carrer St. Pelegrí i els seus veïns, els quals volen estar segurs que la instal·lació d'un motor i una caldera no suposaran cap perill ni per les seves propietats ni per les seves famílies.^(*)

* L'apartat sobre "les fonts i els mètodes per a l'estudi dels elements del patrimoni industrial" aporta informació accessòria sobre aquesta sèrie documental.

Tot plegat ens serveix per exemplificar la que serà l'època reconeguda com de major creixement de la ciutat. La població passarà de 4.552 habitants el 1900 fins als 6.605 de 1936, la qual cosa suposa un índex de creixement de la població del 45%. Tàrrega serà la ciutat de les terres de Lleida que més creixerà amb excepció de la capital, i l'única que tindrà un creixement estable durant aquest període.⁷ És evident que aquest creixement es deu a la importància del seu paper comercial i a l'increment del seu paper com a nucli industrial del seu hinterland. Això comportarà també el creixement de la trama urbana, estrenant nous eixamples cap al nord entre l'antic nucli i l'estació de ferrocarril, la qual es convertirà, de fet, en el centre neuràlgic de la vida econòmica de la ciutat, com ho demostra el fet que la majoria d'empreses tant comercials com industrials miraran d'ubicar-se el més a prop possible d'aquesta zona. Els carrers Segle XX, Indústria, Alonso Martínez, Ardèvol i Sant Pelegrí deuen encara avui gran part de llur fesonomia als magatzems que s'hi van construir, a la manera –salvant les distàncies– de la zona dels Docklands londinencs.

El llegat de la industrialització

Totes aquestes activitats, doncs, han deixat empremtes que avui se'ns apareixen escampades arreu de la ciutat, algunes de les quals manifestades en construccions d'un valor arquitectònic considerable. Entre les velles instal·lacions de transformació de productes agrícoles podem citar dos molins d'oli, ubicats al centre històric de la ciutat: el de la família Jover –a la cantonada entre els carrers Lluís Folquier i Estudi– i el de la família Pedrolo –entre els de les Sitges i la Font–, ambdós propietat de l'Ajuntament en l'actualitat. La seva datació encara no és segura, però el més plausible és que el dels Jover sigui del segle XIX, a l'igual que el dels Pedrolo (en la llinda del carrer de la Font hi figura l'any 1821), encara que no és descartable que aquest sigui més antic. Pel que fa als molins fariners, Salvador Palau n'ha ressenyat nou dins el municipi de Tàrrega, tots els quals es troben resseguint la línia del Dondara: el de Prenyanosa, el "del poble" (actualment del Talladell), el del Panós, el Vell o del Terés, el Nou, els Molinets, el de la Font, el de Planes i el del Verni, l'únic del qual se'n coneix la data de construcció (1875).⁸ Quant a construccions del segle XX, tenim com a exemples notables l'escorxador municipal, edifici racionalista construït durant els primers anys trenta pels arquitectes Martino i Florensa per encàrrec de l'ajuntament; la farinera Balcells, construïda en diferents fases entre 1929 i 1947 encara sota la clara influència del modernisme;⁹ i la fàbrica de maquinària agrícola J. Trepat, bella mostra d'arquitectura industrial que encara roman per ser estudiada a fons.¹⁰

Quan parlem de patrimoni industrial, però, no ens referim exclusivament als edificis de valor arquitectònic; una fàbrica de factura constructiva vulgar pot tenir un elevat interès des del punt de vista de la història de la industrialització, sigui contemplada aquesta com un fenomen econòmic o social. De la mateixa manera, tant o més importants són les restes de tecnologia d'altres èpoques, així com la informació continguda en els arxius empresarials, aspectes dels quals passem a parlar-ne en el següent apartat.

La farinera Vella des de l'Est, en una fotografia dels anys cinquanta. Desapareguda en l'actualitat, l'entrada principal donava a l'actual carrer Joan Maragall. El contrast de l'alta xemeneia amb el campanar al fons, així com l'aspecte del riu Ondara, proporcionen una imatge insòlita de la ciutat. (Fotografia: família Saula-Briansó).

Proposta d'identificació del patrimoni industrial targarí. Estratègia d'actuació

Existeixen múltiples propostes sobre com i què estudiar del patrimoni industrial d'una zona en concret, però cap de definitiva que pugui servir per a tots els casos. Per aquest motiu, hem cregut convenient fer la nostra pròpia proposta per a l'identificació i descripció del patrimoni històric industrial targarí que resta en l'actualitat. Aquesta té en compte tres dimensions: la tecnològica, l'arxivística i l'arquitectònica. D'aquesta manera, les indústries que només conservin un o dos d'aquests aspectes també podrien entrar a formar part d'un hipotètic inventari.

Per començar, de les instal·lacions industrials identificades interessarà saber:

-Què produïen.

-Característiques de l'edifici que contenia l'activitat industrial (tipus de planta, nº de pisos, material constructiu, estil, any de construcció, elements arquitectònics singulars, etc.).

-Allò que resta de la tecnologia emprada en el procés productiu.

-Allò que resta del fons documental.

L'objectiu final és l'elaboració d'un llistat de les restes del patrimoni històric industrial targarí, especificant què és el que queda de tecnologia, de fons documental o de l'arquitectura original, i tenint sempre en compte quin tipus d'activitat s'hi desenvolupava. Per atènyer aquesta tasca, creiem que també fóra important dur a terme les dues feines de suport que passem a concretar a continuació.

Índex dels arxius industrials de Tàrraga

Com hem vist anteriorment, els arxius formen part del que nosaltres entenem per patrimoni industrial. Des de la convicció de que es poden trobar fonts documentals inèdites, proposem l'elaboració d'un índex dels arxius industrials que es conservin a la ciutat. Aquesta idea es pot considerar com un primer pas per, en un futur, plantejar la ubicació d'aquestes fonts documentals en un espai comú. L'objectiu final es crear les condicions que facilitin l'estudi de la industrialització a Tàrraga. En aquest sentit, cal dir que l'Arxiu Comarcal de Tàrraga té ja en dipòsit l'arxiu de l'antiga fàbrica d'adob i de curtit de pells cedit recentment per la Sra. Rosa Mª Trepat, el qual conté informació des de finals del segle XIX.

Vista dels actuals Molinets, al peu de l'Ondara al seu pas pel nucli urbà de Tàrraga. El complex conserva un mur i una volta medievals, així com elements constructius i de tecnologia del segle XIX i de tombants del XX. Així mateix, el valor paisatgístic del conjunt, envoltat de grans arbres i de vegetació de ribera, és molt gran. (Fotografia: Oriol Saula).

Recull fotogràfic

Malgrat la seva relativa modernitat, la fotografia és una eina que permet el seu ús com a document històric de primera magnitud per a aquells elements l'existència dels quals data de finals segle XIX fins a l'actualitat. Algunes fotografies ja han estat recollides i fins i tot publicades, com és el cas de les que apareixen en la *Història gràfica de l'Urgell*;¹¹ la seva aparició ha demostrat fefaentment la utilitat d'aquest suport documental tant per facilitar la tasca de l'historiador com per la seva difusió pública. Proposem, doncs, fer un recull del material fotogràfic sobre la indústria targarina que es pugui localitzar en col·leccions particulars, premsa escrita, així com la que ja hi ha dipositada en els fons fotogràfics del Museu Comarcal de l'Urgell i de l'Arxiu Històric Comarcal de Tàrrrega.

La fàbrica de maquinària agrícola de J. Trepat i Galceran

La fàbrica J. Trepat de maquinària agrícola es troba a l'extrem de ponent del nucli urbà de Tàrrrega, al peu de l'antic traçat de la carretera N-II. Al llarg de la seva història, que arrenca de finals dels anys vint, s'hi han construït desenes de milers d'unitats de màquines per l'agricultura de regadiu –principalment– amb destí als mercats espanyol i estranger. D'un temps ençà, molts targarins, així com alguns estudiosos de la història de la tècnica, estan començant a prendre consciència de l'elevat interès històric d'aquesta empresa que encara es troba en funcionament.

La realitat és que des de qualsevol punt de vista aquesta fàbrica té un interès elevadíssim. Des de la perspectiva històrica, s'ha de destacar que fou la factoria pionera a Espanya –junt amb l'*Ajuria*, de Vitòria– en la fabricació de maquinària agrícola moderna. En conseqüència, la fàbrica Trepat és una de les grans -i escasses- protagonistes de la mecanització en l'agricultura espanyola de la primera meitat del present segle. Un estudi somer de la geografia de les vendes de màquines Trepat (segadores, gavelladores, etc.) ens posa de relleu la coincidència d'aquesta amb la de l'Espanya humida i regada. D'altra banda, l'estudi dels avatars d'aquesta empresa és significatiu des de la perspectiva de la història econòmica, car travessa diferents períodes, algun d'ells molt singulars: el moment d'expansió posterior a la Primera Guerra Mundial, la dictadura de Primo de Rivera, la Segona República, la col·lectivització durant la Guerra del 36-39, l'autarquia, el *desarrollismo* i la crisi dels anys setanta.

La fàbrica de maquinària de Josep Trepat i Galceran. Les màquines alineades davant de la fàbrica són les cèlebres segadores Trepat que van donar a aquesta firma la seva fama. Aquesta empresa és el símbol de la industrialització targarina. (Fotografia: Jaume Calafell).

Dins l'àmbit de la tecnologia, apareix com un cas força singular. La factoria Trepat, degut segurament a la seva ubicació en el mapa de la indústria catalana i al particular context històric en el que s'emmarca el seu desenvolupament, era autosuficient: la matèria primera (ferro, ferralla...) entrava per un extrem i per l'altre sortia el producte totalment acabat; fins i tot la pintura era fabricada *in situ* a partir de pigments naturals. Especialment important és la magnitud del que es conserva. Podríem afirmar, sense gaire por d'equivocar-nos, que *de la fàbrica Trepat es conserva tot*:

- El **complex arquitectònic** en la seva totalitat, tant la fàbrica (amb la seva sala de disseny, els despatxos dels encarregats de cada nau, el despatx del cap...) com el departament comercial.
- Els diferents moments del **procés de producció** en el mateix emplaçament en què foren projectats.
- **Tecnologies diverses** per cada fase del procés de producció (la inicial i les posteriors).
- Els **plànols** dels projectes i els **motllos** en fusta de les diferents peces que s'hi van dissenyar i fabricar.
- Unitats en perfecte estat de tots els **models** de les màquines que s'hi van fabricar al llarg de la seva història.
- La totalitat del **fons documental**, el qual inclou documentació administrativa, correspondència comercial, catàlegs comercials, etc. des dels inicis de la fàbrica en els primers anys de la segona dècada del nostre segle fins a l'actualitat.

Si a tot això hi afegim el fet que és l'única indústria de maquinària agrícola de fabricació de tecnologia decimonònica que queda a Espanya i molt probablement a tota la comunitat europea, la fàbrica Trepat esdevé, sens dubte, una figura del patrimoni europeu.

També està per fer una valoració sospesada del que va representar aquesta indústria en la història de Tàrraga del segle XX. De moment ja es pot suposar que des del punt de vista social jugà un clar paper transformador. Els homes que hi van treballar durant la seva història (només hi va treballar una dona) van adquirir noves experiències en diferents àmbits: coneixements tècnics, organització del treball, relacions amb els altres obrers, etc. Indubtablement l'aparició de la fàbrica Trepat és el símbol de la gran vitalitat targarina de les tres primeres dècades del present segle, i llur exemple palmari en el camp de la indústria. Imatges relacionades amb la fàbrica, com el so de la seva sirena, o les cues de treballadors vorejant la carretera que hi anaven o en tornaven, formen part de l'imaginari col·lectiu de molts targarins i són ja un senyal d'identitat ciutadà.

Vista del molí fariner del Verní, situat entre el riu Ondara i les indústries Pont, al peu de l'antiga carretera N-II. Destaca la façana, construïda a base de carreus treballats i amb les obertures disposades simètricament. El fet que a la llinda hi figuri l'any 1875 fa pensar en la possibilitat que existís una construcció anterior que fos arrasada per la robinada de Santa Tecla, ocorreguda un any abans. (Fotografia: Oriol Saula).

Proposta per a l'estudi dels elements del patrimoni industrial targari

Una primera anàlisi sumària dels elements que conformen el patrimoni industrial de la ciutat de Tàrraga ens ha abocat a la necessitat de confeccionar un model comú per al seu estudi. Durant l'elaboració d'aquest article hem cregut convenient adjuntar aquesta proposta, junt amb les fonts i el mètode, per tal que pugui ser sotmès al debat dels investigadors. Consta de sis punts, relatius a diferents àmbits que haurien de ser estudiats en cada cas concret:

1. Breu introducció històrica

Primerament seria necessari fer una història preliminar de l'evolució de l'empresa. L'objectiu perseguit és el de proporcionar a la resta d'explicacions d'un emmarcament que permeti una millor comprensió del conjunt. Cal ressaltar que en la majoria dels casos no seria una història definitiva, car en el cas de les grans empreses industrials aquest aspecte constituiria per si sol un tema d'estudi a part, que implicaria la consulta detallada dels seus arxius. Ara mateix ja existeix al respecte algun material que ha vist la llum, com és el cas de la fàbrica Trepapat en relació a la mecanització agrària a Espanya.¹²

2. Aspectes arquitectònics

En aquest apartat s'abordaria la qüestió de l'arquitectura, l'autèntica *alma mater*, junt amb l'estudi de la tecnologia, de totes les investigacions en arqueologia industrial. Caldria veure:

- Any/s de construcció.
- Els materials constructius.
- Si respon a alguna tipologia establerta, tant pel que fa a l'arquitectura industrial com pels estils generals.

També s'haurà d'esbrinar el nom de la persona que hi ha darrera la construcció de l'edifici i investigar-ne:

- La formació professional (era un arquitecte, un mestre d'obres...?).
- L'escola arquitectònica –si fos el cas– a la qual podria estar adscrit.
- Experiència prèvia (i posterior?) en general i en el camp de l'arquitectura industrial en particular.

Existeixen ja teories explicatives i tipologies establertes respecte als diferents tipus de construccions fabrils. La fàbrica Trepapat, per exemple, està construïda en naus juxtaposades d'una sola planta al nivell del sòl, seguint el model clàssic que es repeteix en les fàbriques del ram de la metal·lúrgia i de fabricació de maquinària pesant, on la naturalesa de la producció requereix una ordenació d'aquest tipus, per qüestions de mobilitat principalment. La farinera Balcells, contràriament, està construïda en pisos, tal i com se solia fer amb aquest tipus d'indústries, amb l'objectiu d'optimitzar la força de la gravetat.

3. Descripció del procés de producció. Tecnologia

- *Plànols*. En aquest apartat proposem l'elaboració d'un o diversos plànols de planta o de secció en el que quedi reflectida quina es la distribució espacial de la fàbrica o instal·lació industrial estudiada. Creiem important que una imatge gràfica reflecteixi detalladament tota la estructura de la producció per ajudar a comprendre-la millor en la seva globalitat.

- *Moments de la producció*. Tot procés de producció pot dividir-se en diversos moments diferenciats –cadascun dedicat a una feina determinada– tant si es fa en diferents fases consecutives com si es fa en cadena. La descripció del procés de producció de la fàbrica i de la tecnologia utilitzada es farà a través de l'elaboració d'un esquema que compregui quins són els diferents moments del procés de producció així com la seva ubi-

cació espacial, que apareixerà en el plànol abans esmentat. Dintre de cada moment de producció caldrà distingir les feines que s'hi realitzen, la mà d'obra que hi participa i la maquinària emprada, tot tenint present que pot ser que s'hi conservin diverses tecnologies per a una mateixa feina, unes més antigues i altres més modernes.

Com a element imprescindible en la descripció del procés de producció s'ha de parlar de la tecnologia amb la qual compta aquest procés. Per aquest objectiu, proposem la confecció d'una fitxa per a cada màquina o enginy seleccionat, com la que ve en aquestes pàgines.

- *Alimentació i transmissió.* També en aquest apartat seria convenient fer una descripció de les fonts d'alimentació energètica de la fàbrica i dels mecanismes de transmissió. Ara per ara ja sabem que les energies més utilitzades en el nostre entorn foren la hidràulica, l'eòlica, la mecànica de tracció animal, la calorífica (carbó), i l'elèctrica, sense oblidar el vapor. En alguns casos els mecanismes de transmissió d'aquesta energia mereixeran una atenció especial degut a la seva singularitat. Estem pensant concretament en el clàssic *embar-rat* que encara es conserva a la fàbrica Trepat, consistent en un sistema de barres interconnectades situades al sostre de les naus que, mogudes per l'energia elèctrica, transmeten moviment a les diferents màquines a través de corretges de cuir.

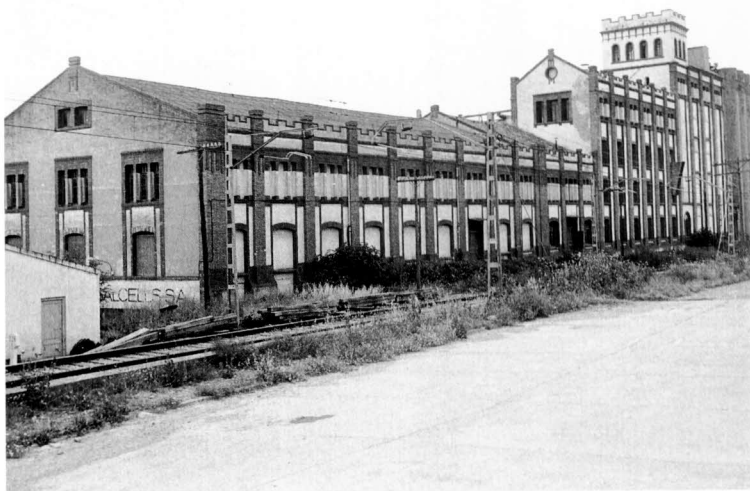
5. Quadre de classificació del fons documental

Algunes fàbriques conserven pràcticament tota o gran part de la seva documentació. En primer lloc, nosaltres proposem l'elaboració d'un quadre de classificació de cada arxiu en el qual consti tot el material documental. Aquest hauria d'incloure, en els casos que fos possible:

- Factures (entrades i sortides) d'empresa des de la seva fundació fins a l'actualitat.
- Correspondència comercial.
- Catàlegs comercials.
- Llistat de totes les màquines venudes, segons l'any i segons poble de residència del comprador (el nom del qual també figura).
- Llistat dels obrers que han treballat a la fàbrica amb els seus seus corresponents.

6. La retòrica de la indústria

Com s'haurà observat, la columna vertebral d'aquesta investigació és l'estudi dels elements materials que conformen les velles instal·lacions industrials. Paral·lelament a això, tindrem especial cura del que hem convingut d'anomenar la *retòrica de la indústria*, això és, tots els símbols al·lusius al progrés i a la nova societat que sorgeix de la industrialització.

La farinera Balcells, al carrer Indústria. Començada a construir l'any 1929, no fou acabada fins el 1947, seguint encara els canons de l'arquitectura modernista. L'edifici estava format per tres plantes de més de 2.500 m² cadascuna, i estava connectat directament amb el ferrocarril. (Fotografia: Jesús Vilamajó).

Les fonts i el mètode per a l'estudi dels elements del patrimoni industrial

L'arqueologia industrial encara no ha desenvolupat una metodologia i unes tècniques pròpies per a l'aprehensió dels seus objectes d'estudi, qualsevol que aquests es considerin. Així, malgrat que han sorgit serioses propostes d'*homologació* –especialment en altres països¹⁴– el mètode de treball es reinventa cada cop de nou segons les necessitats *ad hoc* sorgides en la investigació.

Pel que fa al nostre cas, hem considerat que la diversitat de fenòmens a estudiar així com la complexitat d'aquests, ens obligaran a utilitzar diverses fonts i formes de treball:

- Documentació guardada a l'Arxiu Comarcal de l'Urgell. En aquest arxiu es conserven les **Matrícules Industrials**, les quals contenen les informacions històriques referents a la fundació de les empreses, el volum de producció, les baixes per crisi, l'emplaçament de les factories i el domicili particular dels propietaris. Així mateix, les **Sol·licituds de Llicència d'Obres** ens proporcionaran una cronologia exacta de la construcció dels diferents elements que conformen les instal·lacions industrials i els noms dels agents responsables de l'edificació. Les **Instàncies per Instal·lació de Motors**, per la seva banda, contenen interessantíssims plànols de maquinària de l'època i de situació de les fàbriques, junt amb la deguda sol·licitud, la qual sol adjuntar retalls de diaris oficials que fan referència a la legislació vigent sobre el tema. Finalment, el **Registre Fiscal** esdevé una font fonamental per contrastar el referent a la ubicació de les indústries, la seva extensió i el règim de propietat sota el qual estaven ocupats els edificis.

-**Prensa.** La gran tradició existent a Tàrraga pel que fa a premsa local pot facilitar molt la tasca de recerca. En la premsa local podem trobar anuncis publicitaris de les empreses, així com articles d'opinió que ens han de proporcionar informacions objectives i, el que és tant o més important, valoracions subjectives coetànies.¹⁵

-**Fons documental de l'empresa.** La magnitud, varietat i qualitat dels arxius conservats per les empreses marcaran en gran mesura la utilitat d'aquesta font. Aquesta és l'única que pot arribar a servir per a tots els punts proposats, des de la introducció històrica fins al de la retòrica de la indústria.

-**Fonts orals.** La informació que ens puguin proporcionar diferents testimonis que en el passat van participar en el dia a dia de les fàbriques serà especialment valuosa per tal de conèixer els apartats referents al funcionament de les màquines, la descripció del procés de producció i l'organització del treball, així com per contrastar i descobrir noves informacions de caràcter històric.

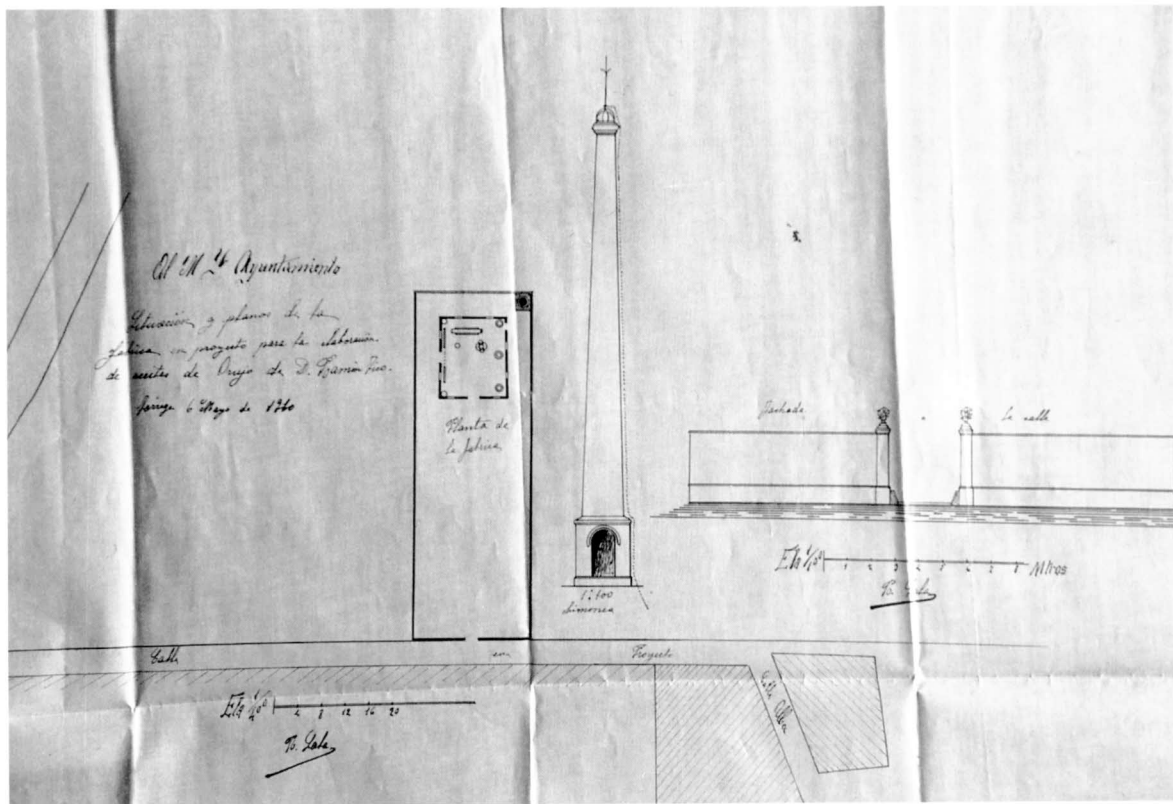
-**Treball de camp.** Certes apreciacions de caràcter valoratiu només podran dur-se a terme mitjançant una observació directa *in situ* dels elements en estudi. Ens estem referint, per exemple, a l'estat dels edificis, l'estat de conservació de la maquinària, etc.

-**Representacions gràfiques.** Per a un estudi de les característiques que explicarem a continuació, les representacions gràfiques esdevenen un suport imprescindible per a l'aprehensió del que estem estudiant i del que es vol mostrar. Les fotografies dels edificis, les màquines, elements de tecnologia... han de venir a complementar les explicacions escrites, tant de les fitxes com del redactat final. En aquests moments ja existeix un exhaustiu fons de fotografies elaborat pel Museu Comarcal de l'Urgell sobre diverses indústries, el qual ens serà d'una gran ajuda. També serà d'una gran ajuda l'anàlisi de plànols (plantes, seccions, alçats, detalls...) de l'època per tal de comprovar els canvis o, en el seu cas, les permanències.

Resum i conclusió

En aquest article hem repassat el particular procés d'industrialització i de creixement econòmic que es va produir a Tàrraga entre finals del segle XVIII i el primer terç del segle XX. Hem volgut mostrar particularment la diversitat de l'estructura econòmica targarina durant aquells anys, en contra d'aquelles visions que la pretenen com una ciutat exclusivament comercial i de serveis per al seu hinterland. Hem destacat posteriorment com tota aquesta activitat va deixar una notable empremta arreu de la ciutat, de la qual avui en queden notables exemples. Finalment, hem proposat fer una identificació d'aquests com a conjunt, tenint en compte tres aspectes principals (l'arquitectònic, el tecnològic i el documental), i estudiar-ne cada cas en particular segons un model comú.

L'objectiu no era altre que el de difondre aquesta realitat entre la comunitat d'estudiosos dels fenòmens socials i entre la ciutadania en general, per tal de sensibilitzar uns i altres i estimular d'aquesta manera el debat ja parcialment obert sobre com gestionar el patrimoni industrial de la zona de Tàrraga. Esperem que el treball no hagi estat debades.

Les instàncies per la instal·lació de motors són un material important per l'anàlisi de la industrialització targarina de finals del segle passat i principis del present. En la imatge veiem el plànol de la xemeneia, l'entrada i la planta prevista per una empresa d'extracció d'oli pel mètode del sulfur a principis de segle i que encara funciona en l'actualitat. (Fotografia: Oriol Saula).

1. CALVO, Àngel (1994): "Arqueologia industrial: projecte de reconstrucció integral del passat", in *L'avenç*, núm. 179, març, Barcelona, p. 50.
2. BALLAR, X. (1989): "Arqueología industrial o arqueología del mundo moderno y contemporáneo", in *A distancia*, juny, Madrid, p. 36-42.
3. Vegeu COMA, Glòria (1993): *Tàrrrega a la Segona República*. Col. Seminari, núm. 3 (Pagès ed.), Lleida.
4. V.A. (1994): *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, núm. 10 (Noguera, Urgell, Segarra). Gran Enciclopedia Catalana, Barcelona, p. 172.
5. Vegeu MOLAS, Pere (1988): *Edad Moderna (1478-1808)*, Espasa Calpe, Madrid, p. 391-8 i 405-14; KRIEDTE, Peter (1990): *Feudalismo tardío y capital mercantil*, Crítica, Barcelona; CARRERAS, Albert (1989): "Cataluña, primera región industrial de España", a *Pautas regionales de la industrialización española (siglos XIX y XX)*, Ariel, Barcelona.
6. ESPINAGOSA, J.; PLANES, J.M. (1988): *Tàrrrega. Aproximació a la història dels seus ajuntaments entre 1884 i 1939*, Ajuntament de Tàrrrega i Diputació de Lleida.
7. Vegeu COMA, Glòria: *Op. cit.*
8. Vegeu PALAU, Salvador (1994): *800 molins fariners de Catalunya; des del Sènia i l'Algars al Cardener'Llobregat*, Museu-ARxiu Comarcal de Montblanc, Valls, p. 92-4.
9. Vegeu MONTANER, J.M. (1988): "Espacio y lenguaje de la arquitectura industrial en Cataluña (1732-1929)" in *II Jornades sobre la Protecció i Revalorització del Patrimoni Industrial*, Generalitat de Catalunya (CIRIT), Barcelona, p. 289. L'autor fa referència a la Balcells de Tàrrrega –entre altres– com un típic exemple d'indústria farinera.
10. Vegeu ESPINAGOSA, Jaume [Coord.] (1988): *L'Urgell: edificis i monuments històrics*. Museu Comarcal Tàrrrega, Tàrrrega.
11. ESPINAGOSA, J. [et alia] (1993): *Història gràfica de l'Urgell*. Columna, Barcelona, p. 186-7.
12. Vegeu ESTIARTE, Jordi (1995): "La fàbrica trepat i la mecanització agrària" in *Urtx*, núm. 7. Museu Comarcal de l'Urgell i Arxiu Comarcal Tàrrrega, Tàrrrega, p. 193-204.
13. Vegeu MONTANER, J.M: (1989): *Op. cit.*, p. 285-93.
14. Vegeu, per exemple, PINAR, Jàques (1985): *L'archéologie industrielle*. Així mateix, no deixa de ser simptomàtic que la majoria de llibres publicats sobre el tema es refereixin a un lloc en concret del tipus *Arqueología industrial de Alcoi, A guide to the industrial archaeology of Cumbria, etc.*) i poquíssims a la disciplina en general.
15. El semanari *Acció Comarcal* va començar una sèrie l'any 1934 dedicada a la "indústria targarina", en la qual van veure la llum dos articles, que sapiguem: l'un dedicat a la fàbrica Trepata (núm. 143, 8 de setembre de 1934) i l'altre a la fàbrica de teixits Burgués (núm. 195, 7 de setembre de 1935), aquest darrer signat per J. Tenes i Rotllant (el primer és anònim).

Nº DE FITXA
DATA DE CONFECCIÓ AUTOR
DENOMINACIÓ
FABRICANT Model Lloc (ciutat i/o país) Any
DIMENSIONS
FASE DE PRODUCCIÓ Funció:

Ubicació:

FOTOGRAFIA
Autor de la fotografia:

(Situació en un plànol general de la instal.lació industrial)

FONT D'ALIMENTACIÓ ENERGÈTICA
ESTAT DE CONSERVACIÓ Funciona?   Sí   No
OBSERVACIONS